

УДК 347.122

Неюрисдикційна форма захисту житлових прав дитини

О. В. Мовчан,

здобувач кафедри цивільного права
та процесу Харківського національного
університету внутрішніх справ

Розглянуто неюрисдикційну форму захисту житлових прав дитини. Доведено, що неюрисдикційна форма захисту житлових прав дитини збігається з дефініцією «самозахист цивільних прав». Наголошено, що при здійсненні самозахисту житлових прав дитини батьки (усиновлювачі) піклувальники, опікуни, Служба у справах дітей здійснюють односторонні дії юридичного чи фактичного характеру. Запропоновано класифікацію способів самозахисту житлових прав дитини.

Ключові слова: неюрисдикційна форма, самозахист житлових прав, житлові права дитини, класифікація способів самозахисту.

Мовчан О. В. Неюрисдикционная форма защиты жилищных прав ребенка

Рассмотрена неюрисдикционная форма защиты жилищных прав ребенка. Доказано, что неюрисдикционная форма защиты жилищных прав ребенка совпадает с дефиницией «самозащита гражданских прав». Отмечено, что при осуществлении самозащиты жилищных прав ребенка родители (усыновители) попечители, опекуны, Служба по делам детей осуществляют односторонние действия юридического или фактического характера. Предложена классификация способов самозащиты жилищных прав ребенка.

Ключевые слова: неюрисдикционная форма, самозащита жилищных прав, жилищные права ребенка, классификация способов самозащиты.

Movchan Olga. Non-jurisdictional form of protection of housing rights of a child

Non-jurisdictional form of protecting housing rights of a child is considered in the article. It is proved that non-jurisdictional form of protecting housing rights of a child coincides with the definition of "self-protection of civil rights". It is noted that parents (adoptive parents), trustees, guardians, Service for children perform unilateral actions of legal or factual nature while realizing self-protection of housing rights of a child. A classification of methods of self-protection of housing rights of a child is suggested.

Key words: non-jurisdictional form, self-protection of housing rights, housing rights of a child, classification of self-protection methods.

Захист суб'єктивних прав дитини може здійснюватися у юрисдикційній та неюрисдикційній формі. Остання форма потребує окремої наукової уваги, оскільки вона є динамічною правовою дефініцією, яка не має сталих меж і може бути трансформована залежно від суб'єктивного складу, змісту правовідносин. Виходячи з цього, виникає теоретико-практична потреба у дослідженні неюрисдикційної форми в окремих сферах цивільно-правового захисту, зокрема житлових прав дитини.

© Мовчан Ольга Василівна – здобувач кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Проблеми щодо неюрисдикційної форми захисту цивільних прав досліджувались В. М. Барановим, М. В. Вітруком, М. В. Глушенко, С. В. Горбачовою, Р. Ієрингом, Д. В. Мікшісом, Т. М. Підлубною, Г.О. Свердликом, Є. Л. Страунінгом, А. В. Стремоуховою, Т. М. Тиликом та іншими вченими. Чисельні наукові здобутки визначили загальні засади здійснення цієї форми, однак її застосування з метою захисту житлових прав дитини залишились поза увагою вчених. Викладене вказує на актуальність дослідження питання неюрисдикційної форми захисту житлових прав дитини.

Конституція України у ч. 5 ст. 55 визначає, що кожний має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань. Реалізація конституційної норми в цивільному законодавстві відбулася у главі 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Зокрема, ч. 1 ст. 15 ЦК України встановлює, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у випадку його порушення, невизнання або оспорювання, а ч. 1 ст. 20 ЦК України закріплює принцип здійснення права особи на захист – право на захист особа здійснює на свій розсуд¹. Це вказує на можливість особи самостійно застосовувати певні форми захисту свого права, зокрема, неюрисдикційну.

Неюрисдикційна форма захисту охоплює дії громадян і організацій із захисту цивільних прав та інтересів, які здійснюються ними самостійно, без звернення до державних або компетентних органів. У ЦК України ці дії об'єднані у поняття «самозахист цивільних прав»², котрий визначено у ст. 19 ЦК України. Відповідно до цієї норми особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту порушеного права, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням (ч. 2 ст. 19 ЦК України). Вони можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства³. Аналізуючи зміст вказаної статті, можна виокремити такі властивості застосування самозахисту:

- а) право на самозахист виникає у особи за наявності порушення цивільного права або посягання на це право;
- б) самозахист – це протидія правопорушенню;
- в) самозахист має певні межі здійснення, зокрема, цей захист не може порушувати норми закону та суперечити моральним засадам суспільства;
- г) способи самозахисту обираються самостійно особою, права котрої порушені, відповідають характеру дій, якими порушено цивільне право, та їх наслідкам;

¹ Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

² *Гражданское право* : учебник. Ч. I. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 1999. – 632 с.

³ Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

д) способи самозахисту можуть встановлюватися договором, актом цивільного законодавства.

Вказані характерні властивості самозахисту визначались багатьма вченими. Тому необхідно звернутись до аналізу наукових позицій, які виникли щодо цього виду захисту суб'єктивних прав.

Основною ознакою самозахисту є те, що особа для захисту свого права не звертається до будь-яких юрисдикційних органів. Так, Ч. Н. Азімов стверджував, що самозахист – це дія, спрямована на охорону цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, які здійснюються самостійно фізичними та юридичними особами без звернення за допомогою до державних чи до інших уповноважених органів⁴.

О. І. Антонюк вказує, що самозахист – це право особи будь-якими не забороненими законом заходами захищати свої права та права інших осіб без звернення до юрисдикційних органів⁵.

Більш широке визначення цього права надано А. О. Штефан, а саме – самостійне застосування особою захисту, право якої порушується, порушене або щодо якого є загроза порушення, засобів захисту, котрі не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства⁶.

Необхідно погодитися з вказаними термінологічними характеристиками самозахисту, однак слід зазначити, що вони визначені без урахування можливості його застосування щодо порушених прав дитини.

Для встановлення особливостей застосування самозахисту прав дитини слушною є думка В. М. Коссака, що самозахист цивільних прав – це здійснення уповноваженою особою не заборонених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону її особистих або майнових інтересів, котрий завжди здійснюється після вчинення правопорушення⁷. Відносно такого суб'єкта самозахисту як «уповноважена особа» О. Є. Богданова підкреслює, що самозахист – це особливий (приватний) випадок захисту, специфіка якого проявляється в тому, що уповноважена особа безпосередньо своїми діями може захищати порушене право⁸.

Ці позиції науковців надають можливість встановити першу особливість цієї форми захисту щодо захисту житлових прав дитини – самозахист дитини може здійснюватися уповноваженою особою (законними представниками), зокрема батьками (усиновлювачами), опікунами або Службою у справах дітей. Повноваження законних представників щодо захисту дитини встановлені законом.

⁴ Азімов Ч. Здійснення самозахисту в цивільному праві / Ч. Азімов // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 135–141.

⁵ Антонюк О. І. Право на самозахист учасників цивільних правовідносин – ще один крок у напрямі ствердження людини найвищою соціальною цінністю / О. І. Антонюк // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 98–102.

⁶ Штефан А. Способи захисту честі, гідності й репутації: окремі питання / А. Штефан // Юридична Україна. – 2005. – № 4. – С. 59–64.

⁷ Цивільне право України : підручник: у 2-х кн. – Кн. 1 / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 720 с.

⁸ Богданова Е. Е. Формы и способы защиты гражданских интересов / Е. Е. Богданова // Журнал российского права. – 2003. – № 6. – С. 39–45.

Слід зазначити, що здійснення захисту житлових прав дітей можливо лише шляхом виконання певної системи дій. Особливість дій законних представників дитини при здійсненні самозахисту є їх односторонність. Щодо цієї характеристики дій Ю. Г. Басін вказував, що самозахист слід зводити до дозволених законом односторонніх дій заінтересованої особи, спрямованих на забезпечення недоторканості права й ліквідацію наслідків його порушення⁹. Аналогічна позиція відстоювалась Г. Я. Стоякіним, який розглядав самозахист як передбачені законом односторонні дії особи юридичного чи фактичного характеру, застосовані уповноваженим на їх здійснення суб'єктом і спрямовані на припинення дій, що порушують його майнові чи особисті права¹⁰. Отже, при здійсненні самозахисту житлових прав дитини законні представники дитини здійснюють односторонні дії юридичного чи фактичного характеру.

Обрання способу застосування самозахисту характеризується Д. Д. Луспенником, який вказує, що вони повинні бути дозволені законом або договором, спрямовані на забезпечення недоторканості права, припинення порушення й ліквідацію наслідків такого порушення¹¹. Щодо цього наукового висновку необхідно зауважити, що вказані підстави самозахисту вченим дещо звужені, оскільки підстави самозахисту не можуть бути завжди чітко передбачені лише законом або договором. Ця форма захисту надає уповноваженому суб'єкту можливість здійснювати самостійні дії, які не завжди передбачені договором або законом. Наприклад, батьки для захисту житла дитини можуть встановити відеоспостереження або ґрати на вікнах, при цьому ці способи захисту власності дитини не передбачені спеціальним нормативним актом або договором. З цього приводу слушною є думка В. П. Грібанова, який під самозахистом цивільних прав розумів здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону її особистих або майнових прав та інтересів¹². Науковець справедливо зазначив, що фактичні дії із самозахисту прав не впливають з закону, а лише ним дозволяються. Аналіз змісту ч. 1 ст. 20 ЦК України свідчить, що право на захист особа здійснює за своїм розсудом. Таке положення в достатній мірі відповідає принципу свободи особи й сутності права на самозахист. Виходячи з цього, слід зазначити, що обрання способу самозахисту житлових прав дитини, здійснюється законними представниками дитини самостійно або встановлюється законом, договором. Отже, способи самозахисту житлових прав дітей, залежно від підстав виникнення, можна поділяти на: самостійні односторонні дії фактичного порядку, які дозволені законом; передбачені законом; передбачені правовстановлюючим документом (договором, заповітом).

⁹ Басин Ю. Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав / Басин Ю.Г. // Проблемы применения Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. – Саратов, 1971. – С. 36–37.

¹⁰ Стоякин Г. Я. Меры защиты в советском гражданском праве : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.0 / Г.Я. Стоякин. – Свердловск, 1973. – 20 с.

¹¹ Луспенник Д. Як самозахистити свої цивільні права? / Д. Луспенник // Закон & Бізнес. – 2004. – № 7 (14 лютого). – С. 11–12.

¹² Грібанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / Грибанов В.П. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 284 с.

Приводом для застосування самозахисту цивільних прав є будь-яке їх порушення. Від характеру порушення й ступеня його безпеки залежить лише вибір способу самозахисту і визначення меж його реалізації¹³. Виходячи з цього, самозахист житлових прав дитини можливо застосовувати лише за наявності їх порушення, наприклад, незаконного виселення дитини, позбавлення дитини власності на житло, незаконного вселення у житло дитини тощо.

При встановленні неюрисдикційної форми захисту житлових прав дитини необхідно розглянути способи застосування самозахисту. Особливість цих способів пов'язана з тим, що законодавець не встановив конкретні способи самозахисту, тому особа повинна самостійно визначити спосіб, який повинен відповідати правопорушенню та не виходити за межі законності дій. Тому для визначення способів самозахисту слід звернутися до аналізу здобутків юридичної науки.

С. В. Горбачова пропонує під способами самозахисту розуміти систему дій, що здійснюються людиною для відвернення, припинення правопорушення або відновлення становища, яке існувало до правопорушення. На думку науковця, способи самозахисту можна умовно поділити на правові та не правові. Правові способи самозахисту – це дії, врегульовані нормами права; неправові способи самозахисту – це дії, прямо не передбачені законодавством, але не суперечать йому¹⁴. З цією диференціацією способів можна погодитися за змістом, але за лінгвістично-логічною побудовою з нею важко погодитися, оскільки дефініція «неправові» більш властива протиправним діям, а самозахист – це завжди правова дія суб'єкта у межах законодавства, котрий здійснюється шляхом, що не визначений законом або договором.

Інший поділ способів самозахисту пропонує М. С. Кораблева. Вчена поділяє способи самозахисту на фактичні (силові) та юридичні. До фактичних способів відноситься дія у стані необхідної оборони та крайньої необхідності, а до юридичних – заходи оперативного впливу та утримання¹⁵. Однак особа, яка діє в стані необхідної оборони не завжди може чітко сформулювати способи захисту, а діє в межах необхідного та найбільш потрібного захисту на час правопорушення. Юридичні способи захисту при їх виборі є найбільш виваженими, тому вони можуть бути більш конкретно підібраними залежно від стану порушення прав.

Найбільш повний поділ способів самозахисту пропонує Д. В. Мікшіс. Так, за функціональним критерієм він виділяє: припиняючі (припиняють початок правопорушення та попереджають несприятливі наслідки правопорушення), відновлюючі (усувають триваюче правопорушення), компенсаційні (усувають заподіяну шкоду) та забезпечувальні (створюють передумови для отримання

¹³ *Свердлык Г.А.* Защита и самозащита гражданских прав : учебное пособие / Г.А. Свердлык, Э.Л. Страунинг. – М. : «Лекс-Книга», 2002. – 208 с.

¹⁴ *Горбачева С. В.* Самозащита прав по российскому законодательству: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.В. Горбачева. – Нижний Новгород: 2005. – 25 с

¹⁵ *Кораблева М. С.* Гражданско-правовые способы защиты прав предпринимателей : автореф. дис. на соискание научн. степени к.ю.н. : спец. 12.00.03 / М.С. Кораблева. – М. : 2002. – 26 с.

компенсації)¹⁶. Вказана позиція науковця може бути застосована для відокремлення способів захисту житлових прав дитини. Тому їх необхідно розглянути більш детально.

До припиняючих способів самозахисту житлових прав дитини слід віднести захист прав дитини з володіння житла, зокрема, захист житла на випадок незаконного проникнення до нього. Наприклад, вимоги про те, щоб особа, яка здійснила вторгнення до житла, звільнила його. Ці дії можуть здійснювати як законними представниками дитини так і Служба у справах дітей, котра зобов'язана вживати заходи з охорони житла дитини, влаштованої до дитячого будинку.

Відновлюючі способи самозахисту житлових прав дитини можна звести до двох дій: відновлення володіння житлом та управління ним. Це здійснення самостійних дій з виселення правопорушника з житла, які не порушують закон, тобто є ненасильницькими.

При розгляді компенсаційних способів самозахисту варто зазначити, що вони можуть розглядатися як вимога про компенсацію шкоди, яка нанесена житлу дитини. Наприклад, житло дитини було передано у користування за договором оренди, при цьому орендар вчинив руйнування житла або його комунікацій. У такому випадку законні представники дитини, Служба у справах дітей можуть вимагати від орендаря самостійно відновити стан житла або компенсувати витрати на ремонтні роботи.

Забезпечувальні способи самозахисту житлових прав дітей спрямовані на здійснення дій, які забезпечують збереження житла дитини, зокрема, встановлення ґратів на вікнах, укладання договору з охоронною організацією про охорону житла.

На підставі дослідження неюрисдикційної форми захисту житлових прав дитини можна запропонувати такі висновки. Неюрисдикційна форма захисту житлових прав дітей охоплює категорію «самозахисту». Вона здійснюється уповноваженою особою, зокрема батьками (усиновлювачами) піклувальниками, опікунами або Службою у справах дітей. Самозахист житлових прав дитини – це виконання уповноваженою особою у випадку порушення житлових прав дитини певної системи дій, які не заборонені, не суперечать моральним засадам суспільства та спрямовані на припинення правопорушення і відновлення порушених житлових прав дітей. Ці дії законних представників дитини, Служби у справах дітей є односторонніми. Самозахист житлових прав дитини можливо застосовувати лише за наявності їх порушення.

Способи самозахисту житлових прав дітей залежно від підстав виникнення можна поділяти на: самостійні односторонні дії фактичного порядку, які дозволені законом; передбачені законом; передбачені правовстановлюючим документом (договором, заповітом). Ці способи можуть також поділятися на: припиняючі, відновлюючі, компенсаційні та забезпечувальні.

¹⁶ Микшис Д. В. Способы самозащиты гражданских прав / Д. В. Микшис // Юридическая наука и правоохранительная практика. – Тюмень : Изд-во ТЮИ МВД России, 2011. – № 3 (17). – С. 40–48.

Окремо слід зазначити, що встановлення способів самозахисту житлових прав дитини є актуальним та перспективним напрямком у подальших наукових дослідженнях.

Movchan Olga. Non-jurisdictional form of protection of housing rights of a child

The article's objective is to establish the characteristics of non-jurisdictional form of protection of child housing rights. To achieve this objective non-jurisdictional form of protection of subjective rights in civil law has been characterized; the system of features that can be used to identify the characteristics of this form of protection of child housing rights has been established.

It is indicated that non-jurisdictional form form of protection covers actions of citizens and organizations for the protection of civil rights and interests, which they realize themselves, without addressing to the state or the competent authorities. These actions in the Civil Code of Ukraine are united in the concept of "self-protection of civil rights", which is defined in the Art. 19 of the Civil Code of Ukraine. According to this norm a person has the right to protect his/her civil rights and the rights of another person from violations and illegal offences. Methods of self-protection must comply with the content of the violated right, the nature of actions that violated it, and the consequences that caused by this violation (p. 2 of the Art. 19 of the Civil Code of Ukraine). They can be selected by the person or fixed by the agreement or acts of civil legislation.

The peculiarities of non-jurisdictional form of protection of child housing rights of the child – child's self-protection may be exercised by an authorized person (legal representatives), including parents (adoptive parents), guardians, or by the Services for children. The powers of legal representatives to protect the child are set by the law.

It is indicated that the selection of the method of self-protection of child housing rights is realized by the child's legal representatives alone or is established by the law, agreement. Methods to self-protection of child housing rights, depending on the grounds of origin, are suggested to divided into: individual unilateral actions of the actual procedure, which are permitted by the law; prescribed by the law; provided by the legal document (agreement, testament). These methods can also be divided into: stopping, restoring, compensation and interim. Their peculiarity is due to the fact that the legislator has not set specific means of self-protection, in this case a person must independently determine the method that should match the offence and be within legal actions.

It is proved that non-jurisdictional form of protection of child housing rights covers the category of "self-protection". It is carried out by an authorized person, including parents (adoptive parents), trustees, guardians or the Service for children unilaterally. Self-protection of child housing rights – is the performance in case of violation of child housing rights by an authorized person of a certain system of actions that are not prohibited, not contrary to morals of the society and aimed at stopping violations and restoring violated housing rights of children. Self-protection of child housing rights may be used only if they are violated.

Key words: non-jurisdictional form, self-protection of housing rights, housing rights of a child, classification of self-protection methods.